

SÖZCÜKTE YAPI

Kök, Gövde, Ek Kavramları: Türkçede bir sözcük, kök, gövde, ek gibi yapılara sahiptir:

Kök: Kelimenin Türkçeye ait hiçbir ek almamış şeklidir. Dilde kelimelerin kök şekli baştan beri vardır, ilk adlandırmaya dayanır. Türkçede kelimelerin kök şekli çoğunlukla tek hecelidir:

Gövde: Kelimenin yapım eki almış şeklidir. Birçok gövdede ek ile kelime ayırt edilemeyecek derecede kaynaşmıştır.

Ek: Türkçe eklemeli bir dildir. Türkçede iki yüzden fazla ek vardır. Bunların bir kısmı kelime çekimiyle bir kısmı ise kelime yapımıyla görevlidir. Buna göre de Türkçenin ekleri genel olarak yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere iki grupta incelenir. Yapım ekleri kelime yapmaya, türetmeye, kelimelere yeni kavramsal alanlar kazandırmaya yararlar. Kelimenin türünü, sözlüksel veya zihinsel karşılığını değiştirir veya genişletirler. Çekim ekleri kelimelerin söz varlığından, kelime yığınyından cümle dediğimiz düzene, sisteme dönüşmesini sağlayan eklerdir. Kelimelerde veya kelimeler arasında anlam ilgileri kurarlar. Kavramın zihinsel karşılığını değıştirmezler. Çekim eklerinin kullanımı geneldir. Yapım eklerinin kullanımı genel olmayıp sınırlı kullanım alanlarına sahiptir. Ekleri incelerken ekin düz geniş şeklini temsilen –A, dar şeklini temsilen de –I kullanılacaktır. Eklerin kullanım yeri ve özelliğine göre yardımcı ses alması ayrıca belirtilmeyecektir. Ekin sert ünsüzlü şeklini de kapsaması için –c, -d, -g ile başlayan ekler –C, -D, -G ile gösterildi. Eklerin adlandırılması işlevlerinden hareketle yapılmıştır. Dolayısıyla bir ekin ne eki olduğu kullanıldığı kelimedenden, bağlamdan hatta bazen cümleden anlaşılabilir:

A. Çekim Ekleri

Sadece çekim eki almış kelimeler yalın(basit) kelimedir.

1. İsim Çekim Ekleri

1.1.Çokluk eki: **-lAr**

1.2.Aitlik eki: **-ki**

1.3.İyelik ekleri

	1. -m
Tekil şahıslar	2. -n
	3. -sI/ -I

- Çoğul şahıslar
1. **-mIz**
 2. **-nIz**
 3. **-lArI**

1.4.Durum ekleri

- 1.4.1. Yaklaşma durumu eki: **-A**
- 1.4.2. Bulunma durumu eki: **-DA**
- 1.4.3. Uzaklaşma durumu eki: **-DAn**
- 1.4.4. Belirtme durumu eki: **-I**
- 1.4.5. İlgi durumu eki(tamlama eki): **-(n)In**
- 1.5.Soru eki(ortak): **mI-**

2. Fiil Çekim Ekleri

- 2.1.Soru eki(ortak): **mI-**
- 2.2.Kip ekleri(ek-fiilin kip çekimlerini de kapsar):
 - 2.2.1. Şimdiki zaman kipi eki: **-yor/ -mAdA, -mAktA**
 - 2.2.2. Geniş zaman kipi eki: Olumlu çekim için: **-r/ -Ar**; olumsuz çekim için: **-mA(z)**
 - 2.2.3. Gelecek zaman kipi eki: **-AcAk**
 - 2.2.4. Görülen geçmiş zaman kipi eki: **-DI**
 - 2.2.5. Öğrenilen geçmiş zaman kipi eki: **-mIş**
 - 2.2.6. Şart kipi eki: **-sA**
 - 2.2.7. İstek kipi eki: **-A**
 - 2.2.8. Gereklilik kipi eki: **-mAII**
 - 2.2.9. Emir kipi çekimi(şahıs ekleri): Emir kipinin kip eki yoktur, şahıs çekimi vardır:

- Tekil şahıslar
1. **-AyIm**
 2. **-**
 3. **-sIn**

- Çoğul şahıslar
1. **-AlIm**
 2. **-In/ -InIz**
 3. **-sInlAr**

2.3.Şahıs ekleri: Türkçede dokuz kipin çekimi için üç tip şahıs eki kullanılır. Biri yukarıda verdiğimiz emir kipinin çekimidir.

2.3.1. I. tip şahıs ekleri(Şahıs zamirlerine dayanırlar.):

Şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gereklilik ve istek kiplerinin çekimi bu şahıs ekleriyle yapılmaktadır:

	1. -Im
Tekil şahıslar	2. -sIn
	3. -

Çoğul şahıslar	1. -Iz
	2. -sInIz
	3. -IAr

İstek kipinin I. şahıslar için çekimi ağızlarda mevcuttur, yazı dilinde yoktur:

	1. -m(ağızlarda)
Tekil şahıslar	2. -sIn
	3. -

	1. -k(ağızlarda)
Çoğul şahıslar	2. -sInIz
	3. -IAr

2.3.2. II. tip şahıs ekleri(İyelik eklerine dayanırlar.)

Görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde bu şahıs ekleri kullanılmaktadır:

	1. -m
Tekil şahıslar	2. -n
	3. -

	1. -k
Çoğul şahıslar	2. -nIz
	3. -IAr

B. Yapım Ekleri

Yapım eklerinin bir kısmı çok işlektir, bir kısmı normal bir işleklığe, bir kısmı da işlek olmayıp çok sınırlı kullanıma sahiptir. Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım eklerinin hemen hepsi aşağıda verilmiştir:

1. İsimden İsim Yapan Ekler

-A: ilke, komuta, göze	-düz: gündüz
-Aç: kıraç, topaç	-GA: başka, özge
-Ak: benek, topak, solak	-gII: turunçgil, baklagil
-Al: özel, yerel	-k: topuk, bebek
-AlAk: topalak, kozalak	-kAn: başkan, yelken
-Am: önem	-kek: erkek
-An: köken, oğlan	-ki: dünkü, yarınki
-Ar/-şAr: beşer, üçer, yedişer	-I: tekil, çoğul
-ArI: içeri, dışarı	-IA: yayla, kışla, tuzla
-At: gölet, özet	-IAk: otlak, sulak
-Ay: güney, kuzey	-lan: kaplan, aslan
-Az: ayaz	-IAyIn: geceleyin, akşamleyin
-CA: Türkçe, bence, iyice	-II... -II: sağlı sollu, analı babalı
-cAğIz: kızcağız, çocukcağız, hayvancağız	-II: tuzlu, sulu
-cAk: oyuncak, yavrucak	-IIk: insanlık, ormanlık, çöplük, iğnelik, tuzluk
-cAl: öncel, güncel, kılcal	-m: birim, hanım
-CI: avcı, sucu, kapıcı	-mAç: dilmaç
-CIk: kitapçık, kedicik	-mAn: kocaman, Türkmen
-CII: bencil, evcil, kırçıl	-mer: katmer
-CIn: balıkçın,	-mık: karamık
-ç: anaç, ortaç	-msAr: iyimser, kötümser
-DA: gözde, sözde	-msI: acımsı, ekşimsi, sarımsı
-dak: bingıldak, kıkırdak	-mtırak: mavimtırak, acımtırak
-DAm: yöntem, gündem	-n: ilkin, kışın, yazın
-DAn: toptan, içten	-ncI: birinci, sonuncu
-DAş: sırdaş, yurttaş,	-rA: taşra, sonra
-DIrIk: boyunduruk	-rAk: ufarak

–**sAk**: tümsek
–**sAl**: kumsal, kutsal
–**sI**: otsu, çocuksu, kadınsı
–**sIl**: yoksul
–**sIz**: susuz, başsız, evsiz
–**ş**: maviş, Memoş, bebiş

2. İsimden Fiil Yapan Ekler

–**A**:- kana-, türe-, boşa-
–**Al**:- azal-, çoğal
–**An**:- gücen
–**Ar**:- morar-, ever-, sarar-
–**DA**:- fokurda-, kikirde-, vızıl-da-
–**k**:- acık-, görük-
–**I**:- şakı-
–**kIr**:- fışkır-, püskür-, süm-kür-

3. Fiilden İsim Yapan Ekler

–(**A**)**nAk**: tutanak, gelenek, görenek
–(**A**)**v**: görev, ödev, işlev
–**A**: yara, sapa
–**Aç**: güleç
–**AcAk**: yakacak, içecek, gelecek
–**AcAn**: sevecen
–**AGAn**: olağan, durağan
–**AGı**: yapağı
–**Ak**: yatak, durak, uçak
–**AlAk**: yatalak, çökelek
–**AlgA**: çizelge,
–**Am**: tutam, dönem, kuram
–**AmAç**: dönemeç
–**AmAk**: basamak, kaçamak
–**An**: düzen, bakan, kapan
–**Ar/ -r**: çıkar, gelir, yazar

–**şın**: sarışın, karaşın
–**t**: eşit, yaşıt, boyut
–**tay**: yargıtay, kurultay
–**tI**: şırıltı, gürültü, patırtı
–**z**: ikiz, üçüz

–**I**:- incel-, kısal-, sivril-
–**IA(n, ş)**:- sula-, küflen-, iyileş-
–**msA**:- benimse-, azımsa-
–**r**:- hapşır-, aksır-, öksür-
–**ırgA**:- yadırğa-, esirge-
–**sA**:- susa-, önemse-, garipse-
–**sIn**:- gereksin-

–**ArI**: uçarı
–**AsI**: olası,
–**Ay**: olay, yapay, dikey
–**bAç**: saklambaç, dolambaç
–**CA**: eğlence, düşünce
–**cAk**: salıncak
–**ceme**: sürünceme
–**ç**: inanç, sevinç, kıskanç, övünç
–**daç**: andaç
–**DI**: çıktı, uydu, girdi
–**dıç**: andıç
–**DIk**: tanıdık, bildik
–**GA**: bölge, süpürge
–**GAç**: süzgeç, delgeç
–**GAn**: yapışkan, sürüngen, unutkan
–**GI**: saygı, bilgi, sevgi

-**GIÇ**: dalgıç, bilgiç
-**GIn**: kırgın, bezgin, küskün
-**I**: batı, doğu, gezi, yazı, koku
-**IcI**: kalıcı, satıcı, alıcı
-**Iş**: bakış, görüş, çıkış
-**k**: dilek, açık, seçik
-**I**: ışıl
-**m**: bilim, ölüm, doğum
-**mA**: sarma, çıkarma, bölme
-**mAcA**: bulmaca, bilmece
-**mAç**: yırtmaç
-**mAk**: ekmek, çakmak
-**mAn**: seçmen, öğretmen, sayman

-**mAz**: aymaz, yaramaz, tükenmez
-**mIk**: kustumuk, kıymık
-**mur**: yağmur
-**mIş**: bilmiş, dolmuş
-**n**: tütün, gelin
-**tl/ -ntI**: belirti, çıkıntı, gürültü
-**pak**: kaypak
-**sAl**: uysal
-**sI**: yatsı, tütsü
-**ş**: oynaş, tanış
-**t**: geçit, yoğurt
-**vAn**: yayvan

4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

-**A**:- tıka-,
-**AlA**:- ovala-, kovala-
-**Ar**:- çıkar-, kopar-
-**DAr**:- aktar-, dönder-
-**DIr**:- söndür-, giydir-
-**I**:- kazı-
-**k**:- görük-,
-**I**:- açıl-, sevil-, kapıl-
-**IA**:- atla-
-**mA**:- bilmeme-, duymama-
-**n**:- sevin-, söylen-, giyin-
-**r**:- içir-, kaçır-, pişir-
-**ş**:- uçuş-, gülüş-, karşılaş-
-**t**:- arat-, uzat-, izlet-
-**y**:- koy-, doy-

Türkçenin söz varlığını yapı bakımından üç tip kelime oluşturur:

1. Yalın(basit) Kelime: Kelimenin hiçbir ek almamış veya sadece çekim eki almış şekline denir. Yabancı dillerden dilimize giren kelimeler kendi dillerinde ne tür bir yapıya sahip olurlarsa olsunlar, Türkçeye ait yapım eki almadıkları sürece basit kelime kabul edilirler.

2. Türemiş Kelime: Dilin yeni kavram ihtiyacından doğmuş kelimelerdir. Türkçe eklemeli bir dildir, ek sayesinde işletilmektedir. Türkçede yeni kavram karşılama yollarından biri de kelime türetmektir. Türetme de yapım ekleriyle yapılır. Yapım eki almış kelimelere türemiş kelime denir.

3. Birleşik Kelime: Birden fazla(genellikle iki) kelimenin tek kavramı karşılamak için birleştirilmesiyle oluşmuş kelimelerdir. Dildeki yeni kavram ihtiyacını karşılamak için başvurulan yöntemlerden biri de kelime birleştirmektir. Birleşik kelimelerin bir kısmı bitişik, bir kısmı da ayrı yazılır. Ayrı ve bitişik yazımı belirleyen temel kural iki duruma dayanır:

Birleşen kelimeler birleşme sonucu ses kazanmış veya kaybetmişse yazım bitişik, kelimeler ses sayılarını korursa ayrıdır: *kaybetmek, kaydetmek, zannetmek, hissetmek, emretmek; fark etmek, sevk etmek, sarf etmek, arz etmek, toz olmak, yardım etmek, ...*

Birleşik kelime, kendisini oluşturan kelimelerin birlikte oluşturduğu yeni bir kavramı anlatıyorsa yazım bitişik, kelimeler bir türün alt türünü karşılıyorsa ayrıdır. Buna göre bitişik yazıma sahip birleşik kelimeyi oluşturan kelimelerin anlamından hareketle birleşik kelimenin anlamına ulaşmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Ayrı yazıma sahip birleşik kelimede ise anlattığınız kavram bellidir: *danaburnu(böcek), kedigözü(lamba), dilberdudağı(tatlı), ayşekadın(fasulye), beştaş(oyun), camgöbeği(reng), çekyat, gökdelen, külbastı, okuryazar, ayakiüstü, Eskişehir, kuzeydoğu, başrol, aşevi, gayrimenkul; çalı kuşu, çiğ köfte, köpek balığı, kara yolu, meyve suyu, Çoban Yıldızı, çağ dışı, yurt içi, el ele, ...*